

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Erken Dönem Defterlerde Geriye Dönük Ebru Kullanımı, Ebruların Tarihlenmesi ve Su Bazlı Ebrular*

Retrospective Use and Dating of Early Period Marbled Papers in the Ottoman Archive and Water Based Marbling

T. ALPARSLAN BABAOĞLU**

öz

Bu çalışma ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı dönemi defterleri ile sınırlı olmak kaydıyla erken dönem Osmanlı ebru tekniği hakkında bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Bunun için, Devlet Arşivleri Başkanlığının Osmanlı dönemine ait tüm tasniflerinde, 1650 yılına kadar görüntüsüne erişilebilen defterler taranarak ebru kullanılmış defterler tespit edilmiştir. Tarama sırasında daha sonraki bir tarihte yapılmış olmalarına rağmen geriye dönük kullanıldıkları belirlenen çok sayıda ebruyla karşılaşılmış, bu ebruların geriye dönük kullanıldıklarına ilişkin kanıtlar ortaya konmuştur. Aralarında Osmanlı Arşivindeki tarihlenebilen en eski ebru da dahil olmak üzere kıvamı artırılmaksızın doğrudan su üzerinde yapıldığı değerlendirilen birçok ebru tespit edilmiş, bu ebruların bulunduğu defterlerin bir envanteri oluşturularak özellikleri belirlenmiş ve yapımlarında kullanılan teknik ve ortaya çıkan sonuçlar açısından bir Japon kâğıt bezeme sanatı olan *suminagashi* ile kıyaslamaları yapılarak XVI. yüzyıl ve öncesinde kullanılan ebru tekniği hakkında bilinenler güncellenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebru, su bazlı ebru, Osmanlı belgeleri, Osmanlı ebrusu.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal information about early Ottoman marbling techniques limited with the material in the State Ottoman Archive. The bound material in all classifications of Ottoman Archive were scanned until 1650 and

* Makale geliş tarihi: 9 Şubat 2024, kabul tarihi: 19 Mart 2024, araştırma makalesi.

** Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, alparslan.babaoglu@gmail.com, ORCID

those containing marbled papers were identified. The marbled papers used in these bound material were classified according to the criteria determined. During the scanning process, many marbled papers used retrospectively, as well as many marbled papers that were considered to have been made directly on pure water (water based), including probably the oldest datable marbled paper in the Ottoman Archive were identified. Reasons for excluding some of the papers due to retrospective use were revealed and an inventory of bound material in the Ottoman Archive in which water based marbled papers used was created. Characteristics of these papers were determined and a comparison with Suminagashi which is a Japanese paper decorating art was realized based on the techniques used in their production and the resulting patterns.

Keywords: Marbled papers, Ottoman Archive, water based marbling, Ottoman marbling.

Giriş

EBRULU kâğıtlar, güneşten etkilenmeyen ve suda erimeyen madenî esaslı toprak boyaların, yaşlı atın kuyruk kıllarının bir dala sarılmasıyla yapılan fırçalar kullanılarak kıvamı artırılmış bir sıvı üzerine serpilmesi sonucunda elde edilen desenin, sıvının üzerine yerleştirilen bir kâğıda transfer edilmesiyle yapılır ve icat edildikleri günden bugüne, temel olarak üzerlerine yazmak ya da yapılan ciltleri bezemek amacıyla kullanılmaya devam etmişlerdir.

Bugüne kadar taranan ehl-i hiref mevâcib defterlerinde, in'amat defterlerinde ya da kadı sicillerinde ebruculardan hiç bahsedilmemesi, Osmanlı Devleti'nde ebruculuğun bağımsız bir meslek olarak kabul edilmediğini, günümüze kadar ulaşan onbinlerce ebrunun ya hattatlar tarafından üzerine yazmak için ya da mücellitler tarafından yaptıkları işlerde kullanılmak amacıyla üretildiğine işaret ettiği değerlendirilmektedir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde, cildinde ya da kabında ebru kullanılmış çok sayıda defter bulunmaktadır. Bir defterin kabında kullanılmış bir ebrunun yapıldığı tarihin, ebrunun sonraki bir tarihte gerçekleştirilen bir onarım ya da ciltleme sırasında yerleştirilmiş olma ihtimali nedeniyle defter tarihiyle aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu nedenle defter tarihi üzerindeki ebruyu tarihlendirmek amacıyla kullanılamaz. Bu işlem yani ebruların tarihlendirilmesi, birçok değişkeni bir arada değerlendirmeyi gerektiren zor bir işlemdir. Öte yandan, sürekli müracaat edilen ya da uygun olmayan koşullarda muhafaza edilen bu defterler ve ciltleri, zaman içinde yıprandığından onarımları ihtiyacı ortaya çıkmakta olup Osmanlı Arşivinde bunların onarımı ya da ciltlerinin yenilenmesine dair birçok kayda rastlanmaktadır.¹ Cildi yıpranmış çok eski tarihli bir defterin onarılması ya da kaplanması için defterle aynı yaşta bir ebru kullanılması ihtimali bulunmadığından onarım ya da ciltleme tarihinde üretilmiş ebruların kullanılmış olması kaçınılmazdır. Mesela, “*Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566) saltanatı zamanından*

¹ Ünal Uğur, *Arşivciliğimizin Yüz Yılı 1846-1945*, (Ankara: TTK, 2022), s. 197.

önce tanzim edilen tahrir defterlerinin ciltlerinin eskidiğinden” bahseden 1298/1881 tarihli evrakta,² ciltlerin yenilenmesi amacıyla Hazîne-i Hümâyûn Kethüdalığından tahsisat talep edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ciltlerin yenilenmesi sırasında Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatı öncesi yapılmış ebruların kullanılma ihtimali bulunmamaktadır. Öte yandan, sözkonusu evrakın tarihi, Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi'nin (1846-1904) faal olarak ebru yaptığı döneme denk gelmekte ve Tekke'nin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Edhem Efendi'nin denkler hâlinde getirdiği ebrularını Beyazıt'taki Kâğıtçılar Çarşısı'nda sattığı bilinmektedir.³ Edhem Efendi'ye ait ebruların bir bölümü, döneminin defterlerini kaplamak amacıyla kullanılmış olsa da bir bölümünün bu evrakta bahsedilen eski tarihli onarıma muhtaç defterler gibi defterlerin ciltlerinin yenilenmesinde kullanılmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tasnifinde bulunan XVI. yüzyıla ait çok sayıda defterde, Edhem Efendi'nin kendi adıyla anılan neftli battal ebrularının bu şekilde geriye dönük kullanılmış oldukları görülmektedir.⁴

Çalışma sırasında karşılaşılan ebruların doğru tarihlenmelerinin yani yukarıda açıklandığı gibi eski defterlerin sonradan ebru kaplanıp kaplanmadıklarının ya da sonradan ciltlenip ciltlenmediklerinin belirlenmesinin, çalışmanın sağlığı açısından çok önemli olması nedeniyle bu şekilde geriye dönük kullanıldığı değerlendirilen ebrular tek tek ayıklanmıştır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi envanterindeki XV. ve XVI. yüzyıllarda kullanılmış ebruları tespit etmek, bu ebruların özelliklerinden hareketle erken dönem Osmanlı ebru tekniği hakkında bilgi edinmek ve bu bilgiler ışığında mevcut bilgileri güncellemek amacıyla Osmanlı Arşivindeki defterlerin tamamı 1650 yılına kadar taranmıştır. Tarama sonucunda su bazlı yani bugün anlaşılan ebrudan farklı olarak üzerinde ebru yapılan sıvının yoğunluğunu, kitre vb. bir kıvam artırıcı ile artırmadan doğrudan su üzerinde yapılan, bu nedenle oluşturulan desenlerin kontrol edilemediği ebrunun en ilkel hâlî olan su bazlı ebru ihtiva eden defterlerin bir envanteri oluşturulmuştur.

Osmanlı Arşivinde tasnif çalışmaları devam ettiğinden defterlerin bir kısmının henüz görüntüsü bulunmamakta, defter bilgi formunda ebru ihtiva ettikleri belirtilen bir kısım defterde ebrulu sayfalarının görüntüsüne erişilememekte ve bazı defterlerin sayfa görüntülerinden kapakta ya da yan kâğıdı olarak ebru kullanıldığı anlaşılmasına rağmen bu sayfaların da görüntüleri bulunmamaktadır. Sıralanan nedenlerden ötürü bu çalışma, Devlet Arşivleri Başkanlığının Osmanlı dönemi koleksiyonlarında görüntüsüne erişilebilen defterlerle sınırlı tutulmuştur.

Tarama sonucunda, görüntüsüne erişilebilen defterler arasında kabında ebru kullanılmış 1550 yılı öncesine ait 18, 1550-1650 tarih aralığında 443 olmak üzere 1650 senesine kadar toplam 461 defter tespit edilmiştir (bk. Tablo 1 ve Tablo 2).

² Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, evrak (TS.MA.e), 602/II2.

³ Uğur Derman, *Türk Sanatında Ebru* (İstanbul: Ak Yayınları Türk Süsleme Sanatları Serisi 5, 1977), s. 36.

⁴ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d), 136, 309, 379 envanter numaralı defterlerde olduğu gibi.

Tablo 1'de görülen defterlerde bulunan ebrular, aşağıdaki kriterlere göre değerlendirilerek tarihlerinin doğrulanması ve geriye dönük kullanılıp kullanılmadıklarının belirlenmesi sağlanmıştır;

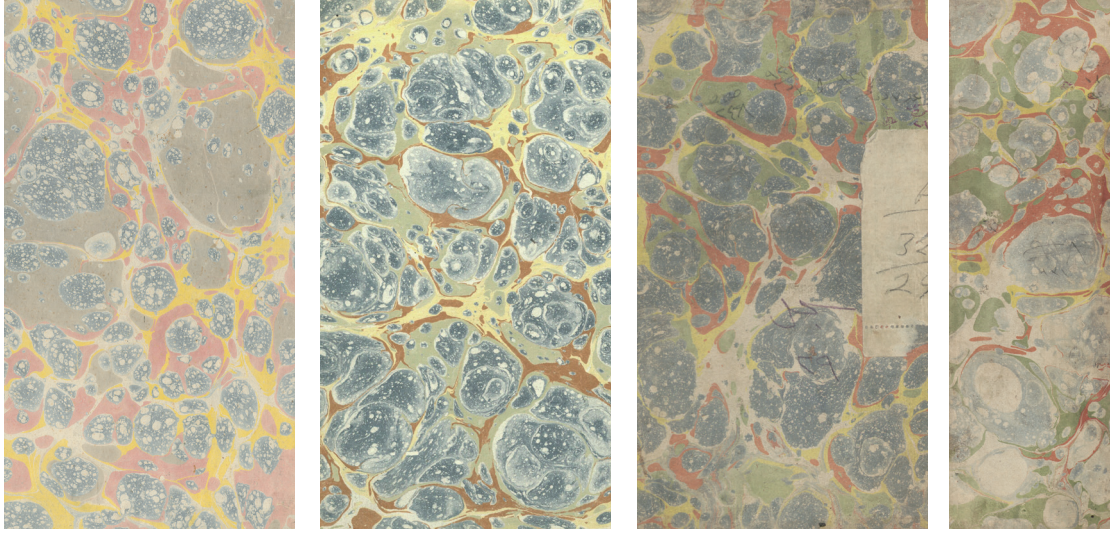
- Ebru üzerinde ya da varsa etiketinde tarih var mıdır ? Tespit edilen tarihin defterin sonraki bir tarihte onarımı sırasında geçmişe dönük olarak yazılmadığı konusunda kanıt var mıdır ?
- Ebru ya da etiket üzerinde tarih yoksa defter için tasnif sırasında verilen tarih, defterde bulunan tarihlerle uyumlu mudur? Uyumsuzluk durumunda varsa defterde bulunan en erken tarih doğru tarih olarak kabul edilmelidir.
- Defterin onarım gördüğüne dair belirgin bir işaret (ciltli ise cildinin ve şirazesinin dönem özellikleri gibi) var mıdır ?
- Defterde kullanılan ebru, döneminin özelliklerini taşımakta mıdır ? Daha açık ifade etmek gerekirse, ebruda kullanılan tekniğin ve renklerin ebrunun yapıldığı varsayılan tarihte kullanılıp kullanılmadığı, kullanılan renk sayısı, renk tercihleri, desen özellikleri, bilinen bir ebrucunun renk ve tarzını birebir yansıtması gibi ayırt edici unsurlar barındırmakta mıdır ?

Tablo 1'de gösterilen defterlerdeki ebruların, yukarıda sıralanan kriterlere göre tek tek değerlendirilmesi sonucunda, biri⁵ dışında diğer defterlerde kullanılan ebruların, dönemlerinin teknik özelliklerini yansıtmadığı, bu nedenle buldukları defterlerle aynı yaşta olmayıp sonraki bir tarihte ciltlendikleri ya da bir onarım sırasında deftere yerleştirildikleri değerlendirilmiştir. Bu ebrularla ilgili çıkarımlar aşağıda sunulmaktadır;

Tarih	Envanter Nu.	Tarih	Envanter Nu.
835/1431	TT.d, 1	909/1503	EV.d, 45145
857/1453	MAD.d, 12	923/1517	MŞH.ŞSC.d, 2477
859/1455	TT.d, 2	925/1519	MŞH.ŞSC.d, 2481
860/1456	T SMA.d, 2203	927/1521	MŞH.ŞSC.d, 2488
867/1462	MAD.d, 9	930/1524	MŞH.ŞSC.d, 2478
881/1477	TK.GM.d, 403	932/1526	MŞH.ŞSC.d, 2484
895/1490	A.DVNSMHM.d, 30	949/1543	TK.GM.d, 65
904/1498	MŞH.ŞSC.d, 2473	953/1547	TK.GM.d, 379
906/1501	TK.GM.d, 404	955/1549	TK.GM.d, 110

Tablo 1: Osmanlı Arşivinde 1550 yılı öncesi defterlerden ebru ihtiva edenlerin listesi.

⁵ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Devterleri (EV.d), 45145.

Resim 1: Soldan itibaren Süleymaniye Kütüphanesi Nusret Hepgül Bağışları Dosya:1, No. 10, Edhem Efendi'ye ait bir ebru ve sırasıyla 895/1490, 927/1521 ve 932/1526 tarihli defterlerde kullanılmış olan ebrular. Renklerdeki benzerlik ve renklerin kullanım sırası özellikle dikkat çekicidir.

Bâb-1 Âsâfi tasnifindeki 895/1490 ve Meşihat tasnifindeki 927/1521 ve 932/1526 tarihli defterlerde⁶ kullanılan ebruların (bk. Resim 1), gerek bu ebrularda kullanılan neftli ebru tekniği ile yapılmış Osmanlı Arşivinde şimdilik tespit edilen tarihlenebilen en eski ebrunun 1583 yılına ait olması,⁷ gerekse boyaların ulaşmadığı beyaz boşlukların çok ince damarlar oluşturacak şekilde sıkıştırılabilmemesinin başarılması nedeniyle defter tarihleriyle uyumlu olmadıkları değerlendirilmiştir.

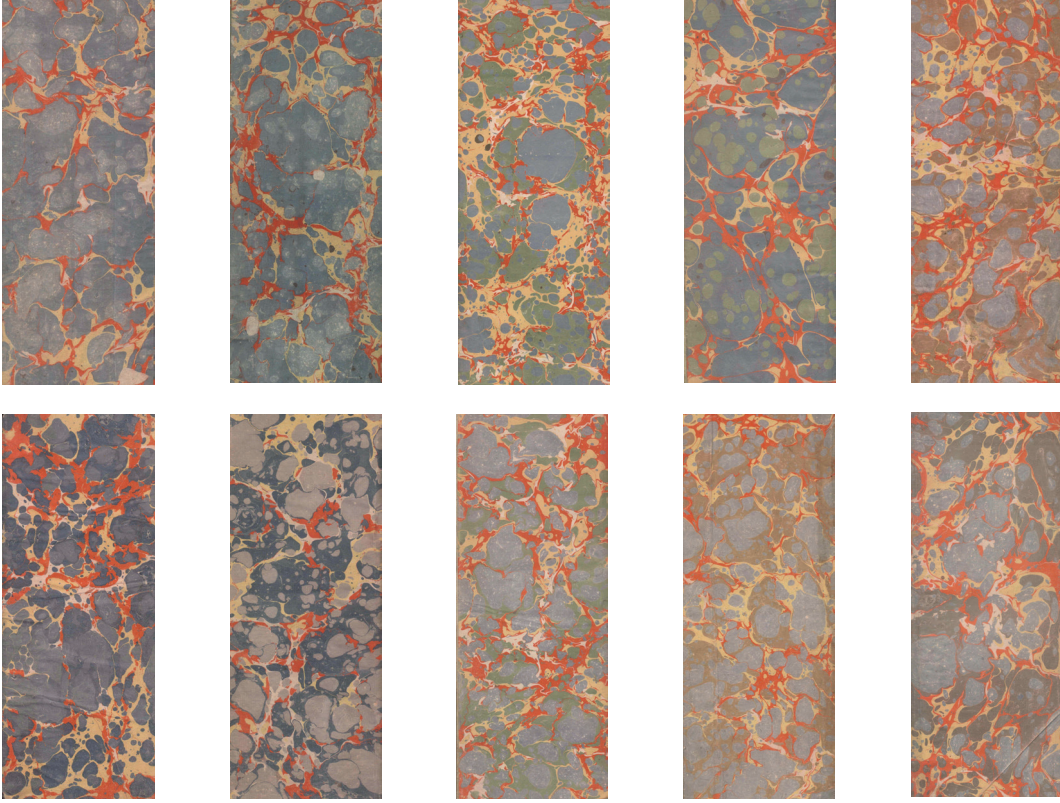
Öte yandan, son atılan boyadaki çok başarılı neft ayarı, her bir boyaya ilave edilen sığır ödü ve su miktarının yanısıra üzerinde ebru yapılan sıvının kıvamının çok hassas olarak ayarlanmasını gerektirir ki bu da teknik olarak uzun bir tecrübe süreci gerektiren zor bir işlem olup defter tarihlerindeki ebru tekniği ile bunu başarmak mümkün değildir. Ayrıca, boyaya ilave edilen neft ya da benzeri yağların miktarı gereğinden az ya da çok olursa ya da neftli boyadan önce atılan boyaların miktarı doğru ayarlanamazsa bu ebrulardaki etkiyi elde etmek de mümkün değildir. Bu durum, ebruların geriye dönük kullanıldıkları çıkarımını desteklemektedir. Resim 1'de görülen ebruların, kullanılan renkler de dikkate alındığında kendisi tarafından çok tekrarlandığı için günümüzde *Edhem Efendi Battalı* olarak isimlendirilen ebru çeşidinin çok başarılı birer nümunesi olmaları göz önünde bulundurularak Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi tarafından yapılmış ve defterlere XIX. yüzyılın sonunda yapılan bir onarım sırasında yerleştirilmiş oldukları değerlendirilmiştir.

⁶ BOA, Bâb-1 Âsâfi, Dîvân-1 Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 30 ve BOA, Meşihat Şer'iyye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d), 2488 ve 2484.

⁷ Çalışma sırasında örnek tasnif olarak 18. yüzyılın sonuna kadar tamamı taranan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi tasnifinde karşılaşılan tarihlenebilen en eski neftli ebru 1583 tarihli TSMA.d, 9614'de kullanılmış olan ebrudur.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tasnifinde bulunan ve 1477-1574 tarihleri arasındaki on defterde⁸ kullanılan ebruların (bk. Resim 2), gerek kullanılan renkler, gerekse renklerin kullanım sırası göz önüne alındığında birbirleri ile aynı özellikleri taşıdıkları ve çok benzer oldukları açıkça görülmektedir. Bu on ebrunun da aynı ebrucu tarafından aynı teknede ve belki birkaç gün arayla yapıldıkları rahatlıkla ifade edilebilir.

Ebrularda kullanılan renklerdeki ton farklılıkları, her bir ebrunun yapımında ebrucunun serptiği boya miktarının ve birkaç günlük bir sürede bile teknedeki sıvının yoğunluğunun değişmesinin sonucudur. Aynı ebrucu tarafından aynı teknede yapıldıkları düşünülen bu on ebrudan en eski ve en yeni tarihli TK.GM.d, 403 ve 419 arasındaki 97 senelik fark, ebruların on deftere de sonraki bir onarım sırasında yerleştirilmiş ya da defterlerin sonraki bir tarihte ciltlenmiş olduklarını ifade etmek için yeterli görülmüştür.

Resim 2: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü tasnifinde 1477-1574 tarihleri arasında on farklı defterde kullanılmış olan ebrular.

Resim 3'te görülen, 835/1432 tarihli defterde⁹ kullanılmış olan ebru, 6 farklı renk kullanılarak yapılmış ve boya miktarının ve boya miktarının fırçalar vasıtasıyla sıvı yüzeyine serpilmesiyle

⁸ TK.GM.d, 379, 386, 391, 394, 398, 403, 404, 406, 415, 419.

⁹ BOA, Tapu Tahrir Defterleri (TT.d), I.

oluşturulan bir battal ebrudur. Üzerinde ebru yapılan sıvının kıvamının ve boya-
ların öd ve su ayarlarının usta bir ebrucu tarafından yapıldığı, ebrunun doğasında
var olan kâğıt renginde görünen damarların çok ince bırakılmasının ve boya-
ların tamamının kâğıda çok iyi tutunmasının başarılmasından anlaşılmaktadır.

Resim 3: Sırasıyla, 835/1432, 859/1455, 904/1499, 923/1518, 925/1519 ve 930/1524 tarihli defterlerde kullanılmış olan ebrular.

Öte yandan bu ebruda kullanılan son renk, Çamlıca toprağından yapılan tütün rengidir. Bu renkle en son boya olarak günümüzde *serpme* olarak isimlendirilen küçük damlalar yerleştirmek suretiyle diğer renklerin daha canlı görünmesini sağlamak XX. yüzyılda ortaya çıkmış ve Mustafa Düzgünman'la (1920-1990) yaygınlaşmıştır (bk. Resim 4). Bu şekilde çok renk kullanılarak ebru yapımı da XX. yüzyılın ikinci yarısında kendisiyle başladığından bu ebrunun Mustafa Düzgünman tarafından yapıldığına ve geriye dönük kullanıldığına karar verilmiştir.

Resim 3'te görülen bir diğer ebru, 904/1499 tarihli defterde¹⁰ kullanılmış olan tütün rengi küçük serpmeler barındıran çok başarılı bir battal ebrudur. Yukarıda açıklandığı gibi battal ebrularda küçük serpmelerle renklerin daha canlı görünmesinin sağlanabileceği XX.yüzyılda fark edilmiş ve Mustafa Düzgünman tarafından çokça kullanılmıştır (bk. Resim 4). Bu ebrunun, Çamlıca toprağından yapılan tütün rengi serpmeler ihtiva etmesi nedeniyle ayrıca renk ve tarz olarak da Mustafa Düzgünman'ın elinden çıkmış bir ebru olduğu ve geriye dönük kullanıldığı değerlendirilmiştir.

Yine Resim 3'te görülen 859/1455 tarihli defterde¹¹ kullanılmış olan ebru, ebrunun doğasında var olan beyaz damarları inceltmek amacıyla tekne yüzeyine serpilten birinci boya bir iğne ile karıştırıldıktan sonra diğer boya-
ların serpilmesiyle

¹⁰ BOA, MŞH.ŞSC.d, 2473.

¹¹ BOA, TT.d, 2.

yapılmış bir battal ebru olup böyle ebruları ilk defa yapan kişi olması nedeniyle böyle yapılmış ebrular günümüzde *Mustafa Düzgünman Battalı* olarak isimlendirilmektedir (bk. Resim 4). Bu nedenle bu ebrunun da Mustafa Düzgünman tarafından yapıldığı ve geriye dönük kullanıldığı değerlendirilmiştir.

Resim 3'te görülen 923/1518, 925/1519 ve 930/1524 tarihli defterlerde¹² kullanılmış olan ebruların, defter tarihlerindeki ebru tekniği ile gerçekleştirilmesi mümkün olmayan beyazlıkların ustaca inceltilmesi ve renkleri daha canlı hale getirmek amacıyla XX. yüzyılda kullanılmaya başlayan küçük serpmeler ihtiva etmeleri nedeniyle bu defterlerin ciltlerinin sonraki bir tarihte yenilenmesi sırasında yani geriye dönük kullanıldıkları değerlendirilmiştir.

Resim 4: Solda, Süleymaniye Kütüphanesi Nusret Hepgül Başışları Dosya:1, No: 39, Mustafa Düzgünman'ın kâğıdın görüldüğü beyaz boşlukları azaltmak amacıyla zeminde kullandığı ilk boyayı taradığı ve Çamlıca toprağından yaptığı tütün rengi boya kullandığı serpmeli battal ebru üzerine bir lale buketi, sağda Alparslan Babaoğlu Arşivi'nden sarı ve siyahtan oluşan ilk iki boyası taranmış Mustafa Düzgünman'a ait bir Mustafa Düzgünman Battalı.

847/1453 tarihli defterde¹³ kullanılmış olan ebru, usta işi olduğu çok açık olan bülbülyuvası desenli bir ince taraklı ebrudur. Çalışma sırasında örnek tasnif olarak XVIII. yüzyılın sonuna kadar tamamı taranan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defter tasnifinde taraklı ebruların toplu kullanımlarının başladığı tarih XVII. yüzyılın başıdır.¹⁴ Öte yandan bu ebrunun yakın renkler ve aynı desenle üretilmiş bir benzeri, 1253/1838 tarihli defterde¹⁵ kullanılmıştır. İki defterin tarihleri arasında 385 sene bulunduğu göz önüne alındığında, 847/1453 tarihli defterde kullanılmış olan

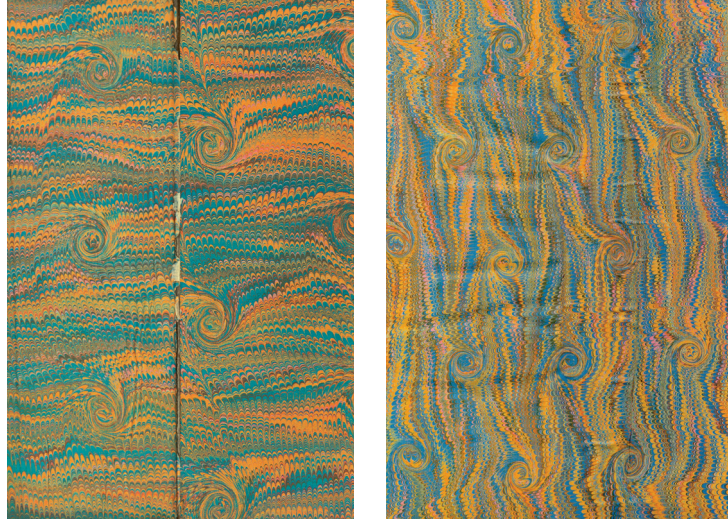
¹² BOA, MŞH.ŞSC.d, 2477, 2481, 2478.

¹³ BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD).d, 12

¹⁴ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi defter tasnifinde taraklı ebruların toplu kullanımları, tarihlenebilen en eski taraklı ebrular olan 1608 tarihli TSMA.d, 1204 ve TSMA.d, 1272 envanter numaralı defterlerde kullanılmış olan ebrularla başlamaktadır.

¹⁵ BOA, Bâb-1 Âsafî, Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Ahkâm Defterleri, Trabzon (A.DVNS.AHK.TZ.d), 5.

ebrunun da muhtemelen 1253/1838 ya da hemen öncesinde üretilmiş olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu ebrunun da geriye dönük kullanıldığı değerlendirilmiştir (bk. Resim 5).

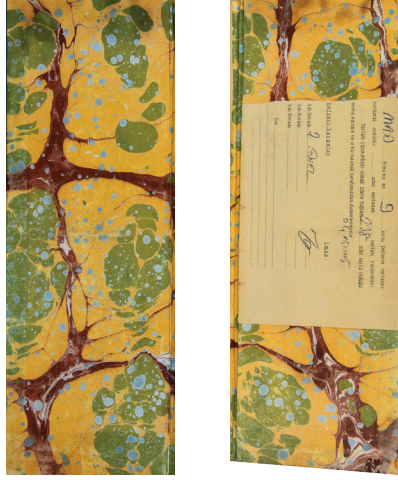
Resim 5: 847/1453 ve 1253/1838 tarihli defterlerde kullanılmış, defter tarihleri arasında 385 sene olan birbirinin çok benzeri ebrular.

860/1456 tarihli defterde¹⁶ kullanılmış olan ebru, yalnızca siyah boya kullanılarak yapılmış ve kâğıdın görüldüğü boşlukların çok iri olması nedeniyle erken döneme ait bir battal ebru gibi görünse de defterin cildinin ve şirazesinin defter tarihiyle orantısız şekilde yeni ve yakın tarihe ait olması, öte yandan kâğıdın renginin de bu çıkarımı desteklemesi nedeniyle (bk. Resim 6) bu ebrunun, XX. yüzyılda eski ebruları taklit etmek isteyen bir ebrucu tarafından yapıldığı ve geriye dönük kullanıldığını ifade etmek doğru olacaktır.

Resim 6 : 860/1456 tarihli defterde kullanılmış olan ebru, defterin cildi ve şirazesini.

¹⁶ TSMA.d, 2203.

Resim 7: 867/1462 tarihli defterde kullanılmış olan ebru. Sağdaki ebruda etiketin altındaki bölümde ilk boyanın tarandığı açıkça görülmektedir.

867/1462 tarihli defterde¹⁷ kullanılmış olan ebru (bk. Resim 7), 859/1455 tarihli (TT.d, 2) ile aynı özellikleri taşımaktadır. Ebrunun doğasında var olan beyaz damarları inceltmek amacıyla bu tekniğin ilk defa Mustafa Düzgünman tarafından kullanılmış olmasından ötürü bu ebrunun da Mustafa Düzgünman tarafından yapıldığı ve deftere XX. yüzyılda yapılan bir onarım sırasında yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu ebrunun da geriye dönük kullanıldığı değerlendirilmiştir.

949/1543 ve 955/1549 tarihli defterlerde¹⁸ kullanılmış ebruların (bk. Resim 8) hem beyazlıkların son derece başarılı inceltilmesi hem de son atılan boyanın Osmanlı ebruculuğunda XVI. yüzyılın sonunda görülmeye başlanan neft içermesi nedeniyle geriye dönük kullanıldıkları değerlendirilmiştir.

Resim 8 : 949/1543 ve 955/1549 tarihli defterlerde kullanılmış ebrular.

¹⁷ BOA, MAD.d, 9.

¹⁸ TK.GM.d, 65, 110.

Tablo 1'de sunulan defterlerde bulunan ebrulardan defter tarihi ile uyumlu olduğu belirlenen Osmanlı Arşivindeki tarihlenebilen en eski ebru, (EV.d, 45145) envanter numaralı defterin cildinde kullanılmış olan ebrudur (bk. Resim 9). Bu ebru, üzerinde ebru yapılan sıvının kıvamının artırılarak boyaların sıvı üzerindeki hareketini kontrolün mümkün olduğunun ve daha canlı renkler elde edilebileceğinin henüz bilinmediği ya da yaygın olarak kullanılmadığı bir dönemde kullanılan ve en ilkel usul olan, doğrudan su üzerine yapılmış bir ebrudur. Arşiv taraması sonuçlarına göre, üzerinde ebru yapılan sıvının kıvamını bir kıvam artırıcı madde ile artırmaksızın doğrudan su üzerinde yapılan böyle ebruların üretimleri ve kullanımları XVI. yüzyıl boyunca gerçekleşmiştir.

Resim 9: Evkaf tasnifindeki 909/1504 tarihli ve (EV.d, 45145)'da kullanılan ve Osmanlı Arşivi'nde karşılaşılan tarihlenebilen en eski ebru.

Evkaf tasnifindeki 909/1504 tarihli defter, sık başvurulmuş ya da sürekli eklemeler yapılan bir defter değildir. Öte yandan defterin cildinde kullanılan ebrunun, yapıldığı yüzyıl içerisinde cildinin yenilenmesini gerektirecek kadar yıpranmasının ya da bir hüccet-i şer'iyye sureti olan defterin sonradan ciltlenmesini gerektirecek kadar önemli görülmesinin de mümkün olmadığı değerlendirilmektedir. Ayrıca, oldukça yıpranmış olan cildin onarım görmediği de anlaşılmaktadır.

Bu defter, Çandarlı İbrahim Paşa'nın (ö. 1499) cami ve medresesinin vakfiyesiyle alakalı bir hüccet-i şer'iyye sureti olup defter tarihi, defterin son sayfasında, Arapça yazı ile 10 Zilhicce 909/25 Mayıs 1504 olarak belirtilmiştir. Kullanılan ebrunun da bu tarihte ya da hemen öncesinde yapılmış olduğunu söylememek için bir neden bulunmamaktadır.

Osmanlı Arşivindeki Su Bazlı Ebrular

Osmanlı Arşivinin tüm defter tasniflerinin 1650 senesine kadar taranması sonucunda, kabında ebru kullanılmış 461 defter tespit edilmiş olup bu defterlerin sayıları ve tasniflere göre dağılımı da Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tasnif	1550 öncesi	1550-1650	TOPLAM
Bâb-1 Âsâfi	1	75	76
Sadâret	-	5	5
Evkaf	1	1	2
Tapu Kadastro Gn. Md.	5	171	177
Maliyeden Müdevver Defterler	2	-	2
Meşîhat	6	23	29
Tapu Tahrir	2	3	5
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi	1	165	166
TOPLAM	18	443	461

Tablo 2: Osmanlı Arşivinde tasniflere göre ebru ihtiva eden başlangıçtan 1650 yılına kadar defter sayıları ve bunların tasniflere göre dağılımı.

Tarama sonunda su bazlı ebru ihtiva eden 30 defter tespit edilmiştir (bk. Tablo 3).

Tarih	Envanter Nu.	Tarih	Envanter Nu.	Tarih	Envanter Nu.
909/1504	EV.d, 45145	997/1588	TSMA.d, 1221	1004/1596	TSMA.d, 1209
959/1551	TSMA.d, 1232	998/1589	TSMA.d, 1252	1005/1597	TSMA.d, 1295
971/1564	TK.GM.d, 206	1000/1592	TSMA.d, 1268	1005/1597	TSMA.d, 1561
972/1564	TK.GM.d, 2365	1001/1593	TSMA.d, 1182	1007/1599	TSMA.d, 1375
976/1568	TSMA.d, 3466	1002/1594	TSMA.d, 1315	1008/1600	TSMA.d, 1281
994/1585	TSMA.d, 1253	1002/1594	TSMA.d, 1291	1008/1600	TSMA.d, 1566
994/1585	TSMA.d, 1394	1003/1595	TSMA.d, 4967	1009/1601	TSMA.d, 3687
995/1586	TSMA.d, 1377	1003/1595	TSMA.d, 1342	1015/1607	TSMA.d, 1246
995/1586	TSMA.d, 1354	1004/1596	TSMA.d, 1273	1016/1608	TSMA.d, 1191
996/1587	TSMA.d, 1371	1004/1596	TSMA.d, 1240	1026/1617	TSMA.d, 1284

Tablo 3: 1504-1617 tarihleri arasında Osmanlı Arşivi tasniflerindeki su bazlı ebru ihtiva eden defterlerin envanteri.

Her ne kadar günümüzde ebru dendiğinde kıvamı artırılan bir sıvı üzerinde oluşturulan daha kontrol edilebilir desenler kast ediliyor ve anlaşılıyorsa da, ebrunun ilk yapıldığı günlerde bugün anlaşılan ebru ile çok benzerlik göstermeyen farklı bir teknikle yapıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ortalarından bu yana kıvamı artırılan bir sıvı üzerinde yapıldığını bildiğimiz ebrunun gelişimindeki ilk aşama, henüz üzerinde ebru yapılan sıvının yoğunluğunun artırılarak daha canlı renklerin ve daha kontrol edilebilir desenlerin elde edilebileceğinin farkına varılmadığı, doğrudan su üzerinde yapılan yani su bazlı ebrudur ve her ne kadar daha sonraki yüzyıllarda elde edilen desenlerden çok farklı desenler elde ediliyor olsa da Osmanlı ebru tarihi'nde XVII. yüzyılın başına¹⁹ kadar bu teknikle de kâğıtlar bezenmiş ve bunların defterlerde kullanılmış olması nedeniyle bu teknikle yapılmış ebrular erken dönem Osmanlı ebru tarihi açısından önem arz etmektedir.

Jake Benson makalesinde,²⁰ Abdullah Sayrafi (ö.?) tarafından hattatlar için Farsça kaleme alınan ve bir bölümü ebrunun tekniğine ayrılan *Risâle-i Hoşnûvîsan*'dan²¹ naklen, suyun üzerinde yapılan *âbrî-i âbî* ve kaynatılmış çemen tohumuyla kıvamı artırılan bir sıvı üzerine içine sabun ağacı özünü ilave edilmiş boyaların serpilmesiyle yapılan *âbrî-i âhârî* olmak üzere iki farklı teknikle yapıldığından söz etmektedir. Osmanlı Arşivindeki ebrulu defterlerde kullanılan ebrular arasında da *âbrî-i âbî* tekniğiyle yani doğrudan su üzerinde yapılmış 30 ebruya rastlanmıştır.

Osmanlı Arşivinde kullanılmış su bazlı ebrulardan üçünün görüntüleri Resim 10'da sunulmaktadır.

Bu şekilde su üzerinde yapılmış ebruların desenlerinin, suminagashi tekniğiyle elde edilen desenlerle büyük benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu teknik, sağ ve sol elinde tuttuğu birisi saç ya da buruna sürülerek yağlanmış, diğeri ya da diğerleri ise siyah başta olmak üzere mavi, kırmızı gibi renkli mürekkeplere batırılmış fırçalar tutan sanatçının, bir boya fırçası bir yağlı fırça olacak şekilde fırçaları doğrudan su üzerine değdirmesiyle oluşan konsantrik halkaları, üfleyerek ya da bir yelpaze ile hareketlendirdikten sonra kâğıdı suyun yüzeyine kapatarak deseni kâğıda aktarmasından ibaret olan bir Japon kâğıt bezeme sanatıdır. Bilinen en eski tarihli *suminagashi*'nin²² yanısıra, çağdaş bir suminagashi²³ ve Osmanlı Arşivindeki defterlerde karşılaşılan,²⁴ su üzerinde yapılmış ebrulardan birer örnek, Resim 11'de sunulmaktadır.

¹⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi tasnifinde karşılaşılan en son su bazlı ebru, 1026/1617 tarihli TSMA.d, 1284 envanter numaralı defterin kabında kullanılmış olan ebrudur.

²⁰ Jake Benson "The Art of Abri: Marbled Alum Leaves, Drawings and Paintings of the Deccan", *Sultan's of Deccan India, 1500-1700, Opulence and Fantasy*, haz. Navina Najat Haidar ve Marika Sardar, (New York, The Metropolitan Museum of Art, 2015), s. 157 – 161.

²¹ Khuda Bakhsh Oriental Library (Hindistan), Nadir Eserler Koleksiyonu, Farsça Yazmalar Bölümü, Nu: 1076

²² https://en.wikipedia.org/wiki/Paper_marbling#/media/File:36poets_collection_MITSUNE1.JPG. [Erişim Tarihi: 15 01 2024]

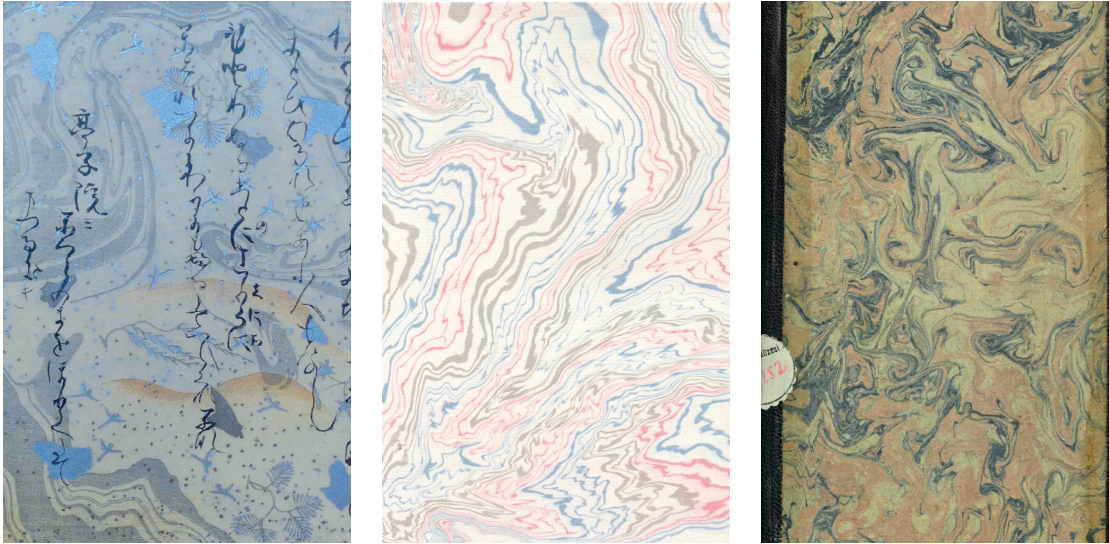
²³ Japon Sanatçı Kouichi Yamada tarafından yapılmış çağdaş bir suminagashi (Alparslan Babaoğlu Arşivi)

²⁴ TSMA.d, 1252.

Resim 10: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi tasnifinde sırasıyla, 997/1589, 1000/1592 tarihli ve 1026/1617 tarihli defterlerde²⁵ kullanılmış su bazlı ebrular.

Suminagashi'nin henüz Orta Asya'da ebru yapılmaya başlanmadan çok önceleri Japonya'da yapılıyor olması,²⁶ ebrunun başlamasında *suminagashi*'den esinlenilmiş olabileceği varsayımını akla getirmekle birlikte iki teknik arasında önemli bir fark vardır. *Suminagashi*'de su bazlı mürekkepler kullanılırken ebruda madeni esaslı toprak boyalar kullanılmaktadır.

Resim 11: 1112 yılında yapılmış bilinen en eski tarihli *suminagashi*, çağdaş bir *suminagashi* ve 998/1589 tarihli defterin kabında kullanılmış su bazlı ebru.

²⁵ TSMA.d, 1394, 1268 ve 1284.

²⁶ Jake Benson, "Historical References to Paper Marbling in East Asia", *Society of Marbling*, 2005 Annual, (2005), s. 22-23.

Resim 11'den aşağıdaki çıkarımlarda bulunmak mümkündür;

- Hem *suminagashi*'de hem de su bazlı ebruda elde edilen desenler son derece kontrolsüz ve hareketlidir. Bunun sebebi, *suminagashi*'de su üzerine yerleştirilen boya miktarı ile tatmin olunduktan sonra suya yelpaze veya benzeri bir aletle ya da üfleme suretiyle, su bazlı ebruda ise suyu bir iğne veya çubuk benzeri bir alet yardımıyla hareketlendirerek desenlerin suyun hareketini takip etmelerinin sağlanmasıdır.
- *Suminagashi*'de boyaların su yüzeyinde kapladıkları alanlar yani boya kalınlıkları neredeyse aynı iken su bazlı ebruda boyaların kapladıkları alanlar farklıdır. Bu fark, su yüzeyine düşen damlaların rastgele ve farklı büyüklükte olmalarının bir sonucudur ve bu durum, karşılaşılan bütün su bazlı ebrularda, kullanılan bütün renklerin kâğıdın farklı bölgelerinde farklı büyüklükte alanlar kaplamasına sebep olmasıyla kendini göstermektedir. Bir başka deyişle, *suminagashi*'de renklerin konsantrik halkalar şeklinde ve bir düzen içerisinde yerleştirildikleri açıkça görülmekle birlikte su bazlı ebrunun renkleri rastgele bir dağılım göstermektedir. Bu durumun, *suminagashi*'de boyaların su üzerine damlatılarak yerleştirilmesinin aksine su bazlı ebruda fırça ile serpilmiş olduklarına işaret ettiği değerlendirilmektedir. Bu gözlemin bir sonucu olarak Osmanlı ebrucularının başlangıçta, günümüzde battal ebru olarak isimlendirilen ebru çeşidini doğrudan su üzerinde yaptıkları, daha sonra aynı ebruları sıvının kıvamını artırarak bu kıvamlı sıvı üzerinde yaptıkları anlaşılmaktadır (bk. Resim 12).

Resim 12: 998/1590 tarihli TSMA.d, 1252 envanter numaralı defterin kabında kullanılmış su bazlı ebru ve 1197/1783 tarihli TSMA.d, 2726 envanter numaralı defterin kabında kullanılmış battal sınıfı şal desenli ebru. Her iki ebruda da boyaların dağılım ve büyüklüklerinin rastgele oldukları açıkça görülmektedir.

Yukarıda yapılan karşılaştırma sonucu Osmanlı ebruculuğunda XVI. yüzyılın başından itibaren fırça kullanıldığı çıkarımında bulunmak mümkündür.

Tablo 3'te sunulan envanterden görüleceği gibi su bazlı yani doğrudan su üzerinde yapılmış ebrular, 1153/1741 tarihli defter²⁷ dışında, 1504-1617 tarihleri arasında yaklaşık olarak 110 sene boyunca kullanılmıştır. 1153/1741 tarihli defterin kabında kullanılmış olan ebrunun, doğrudan su üzerinde yapılmadığı, ebrucunun teknesinin kıvamını zamanla kaybetmesi sonucu çok sulu teknede yapılmış olması nedeniyle su bazlı ebrularda görülen bir desene sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Osmanlı Arşivinde bulunan defterlerde kullanılmış erken döneme ait ebruları tespit etmek amacıyla 1650 senesine kadar olan ve görüntüsüne erişilebilen tüm defter tasnifleri taranmış ve araştırmalar sonucunda, kullanıldığı defterle aynı tarihte ya da bu tarihin hemen öncesinde yapıldığı değerlendirilen (EV.d, 45145) envanter numaralı defterde kullanılmış olan ebru, defterin taşıdığı 10 Zilhicce 909 (25 Mayıs 1504) tarihi ile taranan defterlerle sınırlı olmak kaydıyla Osmanlı Arşivindeki tarihlenebilen en eski ebru olarak tespit edilmiştir. Bu ebru dışında 1550 senesi öncesinde kullanılmış görüntüsüne erişilebilen 17 defterdeki ebrunun, buldukları defterin tarihiyle uyumsuz olduğu ve bu defterlere, defter tarihinden sonraki bir tarihte yerleştirilmiş oldukları tespit edilmiştir.

Osmanlı Arşivinde kullanılmış su bazlı yani doğrudan su üzerinde yapılmış ebruların envanteri çıkarılmıştır. Buna göre Osmanlı Arşivlerinde toplam 30 adet su bazlı ebru kullanıldığı ve bunların en son görüldüğü tarihin 1617 senesi olduğu tespit edilmiştir.

Su bazlı ebruların bir arada değerlendirilmesi sonucunda, bunların hepsinde boyaların su üzerine damlatılarak değil fırça ile serpilerek yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun, Osmanlı ebruculuğunda boyaların sıvı yüzeyine XVI. yüzyılın başından önce fırça ile yerleştirilmeye başlandığına işaret ettiği değerlendirilmiştir.

EXTENDED ABSTRACT

In order to obtain information about early Ottoman marbling techniques based on the characteristics of marbled papers found and to update existing information, all of the bound material in the State Ottoman Archive were scanned until 1650.

- The marbled papers encountered until 1550 were evaluated one by one according to a set of criteria which is summarized below;
- Is there a date written on the marbled paper or on the label? If there is, is there an evidence that the date was not written retrospectively during a later repair or binding?
- If there is no date written on the paper or on the label, is the date given during classification consistent with the dates found in the bound material? In case of inconsistency, the latest date in the bound material should be accepted as the date of the marbled paper.

²⁷ TSMA.d, 3402

- Is there an indication that the material was repaired (are the characteristic features of the binding and of the headband are consistent with the date given) ?
- Does the marbled paper used reflects the features of its period (are the technique and the colours used consistent with the date given ?).
- Does the pattern and the colours reflect the preferences of a specific marbler (such as number of colours, colour preferences and characteristics of the pattern of a known marbler on the paper ?).

It was found that the marbled papers used before 1550 were not of the same age as the bound material in which they were used but were placed during a later binding or repair, except the paper in the one with inventory number EV.d, 45145. This marbled paper is considered to be the oldest datable marbled paper in the State Ottoman Archive.

- The reasons why this paper is considered to be at the same age with the bound material in which it is used are summerized below ;
- This marbled paper was made using the most primitive technique of marbling which can be described as water-based marbling.
- It is not an expected situation that the marbled paper used in the binding of EV.d, 45145 which was not frequently consulted or to which large number of additions were not made, would wear out to a point that its binding would need to be renewed within the century in which it was bound or that the material which is a copy of a foundation document would be considered so important that it would require subsequent binding.
- On the other hand, it can be seen that the binding was not repaired despite its considerable wear.

As a result of the above evidences, there is no reason for not to assume that the date of marbling is the same as the date of the bound material which is a copy of the waqfname of İbrahim Pasha (death 904/905). The date is 909-1504, written in Arabic on the last page.

The fact that the oldest datable marbled paper encountered in the State Ottoman Archive was made on plain water has revealed the need to investigate the quantities and the period during which this technique was used in early Ottoman marbling history.

Although the patterns created on a thickened liquid is ment by the word marbling today, in its early days, marbling was practiced with a different technique in which patterns produced show little resemblance to the marbling we understand. The first stage in the development of marbling is marbling realized on plain water. Although the resulting patterns are very different from those produced in later centuries, this technique was practiced during the early history of Ottoman marbling.

The patterns of marbling realized on plain water are very similar to the patterns obtained with the suminagashi technique, a Japanese paper decoration art. In suminagashi, each paint covers almost the same area as the others, whereas in water based marbled papers found in Ottoman Archive, the areas covered by different colours are of randomly different sizes. The observation that both the same and different colored drops cover different sized areas on different parts of

the paper due to the randomness and different sizes of falling drops, which is seen in all water based marbled papers encountered, suggests that the paints in water based marbling are spread over the liquid with a brush. In other words, while in suminagashi it is clear that the colors are placed in concentric circles and in an orderly manner, the colors in water based marbling are randomly distributed. As a result of this observation, it is understood that Ottoman marblers initially made battal (stone) designs on pure water and then discovered to increase the consistency of the liquid and repeated the same process on this thick liquid. So it is possible to say that brushes were used in Ottoman marbling from the very beginning.

As can be seen from the inventory of bound material containing water-based marbled papers, papers produced by using this technique was used in the Ottoman Archive for approximately 110 years, from 1505 to 1617.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri (BOA)
Bâb-1 Âsafî, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d) 30
Bâb-1 Âsafî, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Ahkâm Defterleri, Trabzon (A.DVNS.AHK.TZ.d) 5
Evkaf Defterleri (EV.d) 45145
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 9, 12
Meşihat, Şer'iyeye Sicilleri (MŞH.ŞSC.d) 2473, 2477, 2478, 2481, 2484, 2488
Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Defterleri (TK.GM.d) 206, 2365, 110, 379, 403, 404, 65, 386, 389, 391, 394, 398, 406, 415, 419, 835, 859
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS.MA.d) 1182, 1191, 1209, 1221, 1232, 1240, 1246, 1252, 1253, 1268, 1273, 1281, 1284, 1291, 1295, 1315, 1242, 1354, 1371, 1375, 1377, 1394, 1561, 1566, 3466, 3687, 4967, 2203, 9614
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e) 602.112

Araştırma ve İncelemeler

- Babaoğlu T. Alparslan: *Türk Ebrûsu-Nakş-ı ber Âb*, İstanbul: Klasik Türk Sanatları Vakfı Yayınları, 2017.
Derman M. Uğur: *Türk Sanatında Ebru*, İstanbul: AK Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi: 5, 1977.
Easton P. Jane: *Marbling A History and A Bibliography*, Los Angeles: Dawson's Book Shop, 1982.
Ünal Uğur: *Arşivçiliğimizin 100 Yılı 1846-1945*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
Wolfe Richard J: *Marbled Paper, Its History, Techniques and Patterns*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1991.

Makaleler

- Benson, Jake: "Historical References to Paper Marbling in East Asia", *Society of Marbling, 2005 Annual*, (ABD, 2005), 20-27.
Benson, Jake: "The Art of Abri: Marbled Alum Leaves, Drawings and Paintings of the Deccan", *Sultan's of Deccan India, 1500-1700, Opulence and Fantasy*, (New York, 2015), 157-169.